

BERGSON APOLOGETA

Nazovete li Henri Bergsona apologetom,* odmah, molim, dajte: izvana. Jer apologeta iznutra je bogoslov, a tog naslova ne bismo mogli dati Henri Bergsonu. Što više ne možemo ga imenovati ni kršćanskim filozofom, iako ga mnogi putevi njegove filozofije vode kršćanstvu i to baš katolicizmu. Njegova temeljna načela često ga udaljuju od kršćanske filozofije, nu po brojnim ispravicima on joj pristupa. Na to nam valja pripaziti, i mislim, da taj uvjet sam po sebi opravdava naslov ove studije.

Nepotrebno je ponovno opisivati stanje misli u času, kad su se pojavile *Données immédiates de la conscience*, prvi bljesak svijetla, koje će se sve više i više širiti. »Otvorena filozofija«, kako veli Maurice Blondel, to je bilo oslobođenje ne samo za filozofiju, nego i za svu duhovnost, kojoj je filozofija polazna točka, ili naravna pratilica, ili službenica. U pustinji metafizike, gdje se scientistička prašina vitlala pod vjetrom protivnih strasti,

---

* Bergson nije nepoznat čitateljima *Života*. G. 1940. prigodom njegove osamdesetgodišnjice donio je *Život* u prvom broju članak od sveučilišnog profesora Dr. Đure Gračanina: Svjedočanstvo mislioca (Bergsonov stav prema kršćanstvu). Ipak, da se bolje shvati značenje članka, koji niže u prijevodu donosimo podsjećamo na glavne činjenice iz Bergsonova života.

Henri Bergson, po rodu Židov, rodio se u Parizu 18. listopada 1859. U javnost je ušao kao profesor filozofije najprije na École Normale Supérieure, a onda na Collège de France. Od g. 1901. član je Instituta. Bio je plodan pisac filozofskih djela te je vršio silan utjecaj na francusku elitu. Stil mu je lagan, jasan, slikovit tako, da je pravi užitek čitati njegove knjige. Nisu pisane sistematski i metodički, po običaju škole, nego se misli iznose u nevezanom obliku. Sigurno je i ta činjenica mnogo doprinjela velikoj popularnosti Bergsonovoj.

Glavna su mu djela: *Essai sur les données immédiates de la conscience* (1889), *Matière et mémoire* (1897) *Introduction à la métaphysique* (1903), *L'évolution Créatrice* (1906) *Durée et simultanéité* (1911), i napokon dvadeset godina nakon toga posljednje veliko i najznačajnije djelo »*Les Deux Sources de la Morale et de la Religion*« (1932). Umro je u Parizu 6. siječnja 1941.

U posljednjem se djelu dosta približio katolicizmu i osvojio simpatije mnogih katolika. Pročuo se čak i glas o njegovu obraćenju. Međutim prema oporuci (od 7. II. 1937) o kojoj je progovorio i *Osservatore Romano* (1. XII. 1941. Usp. i *Bogoslovska Smotra* g. 1942. br. I. štr. 64) njegovo pristajanje uz katolicizam bilo bi samo moralno, a ne i formalno.

»Moje su me refleksije — tako tu čitamo — uvijek sve više približavale katolicizmu, u kome nalazim savršeno popunjenje židovstva. Konvertirao bih, da nisam bio svjedokom užasne antisemitske bure, koja se pred nekoliko godina uzvitlala u svijetu. Volio sam ostati među onima, koji će sutra biti progonjeni. Ipak se nadam, da će jedan katolički svećenik htjeti doći na moj

u toj pustoši bez Boga, jer u njoj nije bilo nikakvog pravog i dubljeg umovanja, Bergson je odigrao ulogu Ivana Krstitelja: bio je glas vapijućega i pripravljaio je puteve Gospodinu.

Kako ljudi izgrađuju put? Krče i, gdje je potrebno, dovoze novu građu. Ta dva zadatka opažamo već u prvom Bergsonovu djelu. On krči odstranjujući od svijesti na samom njenu vrelu sve ono »gotovo« analitičkih elemenata iz iskustvenih nauka. Opisujući tijek svijesti unosi novost: nutarnje *trajanje* (*la durée*) različno od vremena ure i pojmovnog cijepanja, koje ga zahvaća.

Prije svega pokazuje, kako svijest nije satkana od nečega izvan nje i tako ubačena u val determinizma, podložena kao i sve drugo Carnotovu zakonu, ukopčana u sveopće gibanje kosmosa, kako to uči materijalizam.

U odnosu prema materiji svijest ima prvenstvo: ona nije izvedena. U odnosu prema determinizmu ona gospodari, a ne robuje. U odnosu prema Carnotovu principu ona pokazuje oprečnu težnju: stvaranje namjesto rastvaranja, uspon namjesto pada. Opće gibanje kosmosa upravljeno je prema njoj kao vrhuncu, mjesto da svijest bude zatvorena u svemir i osuđena, da iščezne u njem. Kao da bi sve imalo svršiti u šutnji sveopće — odsada nepokretne — materije, ko što je nekad sve i počelo u jutarnjoj šutnji maglovitog praskozorja!

---

sprovod, i tamo moliti molitve, ako Kardinal Nadbiskup Pariški dadne za to dopuštenje. No, ako do tog ovlaštenja ne dode, trebat će se obratiti na kojeg rabina, ali se ni njemu ni ikome drugome ne smije tajiti moja sklonost prema katolicizmu i želja, što je izrazil, da imam nada sve molitve katoličkog svećenika«.

Ovaj članak prvorazrednog francuskog katoličkog filozofa prevodimo iz knjige: *Henri Bergson, Essais et témoignages inédits, recueillis par A. Béguin et P. Thévenaz*. Neuchâtel (Švicarska), 1941., 380 stranica. U toj krasnoj zbirci sudjelovalo je 38 ponajboljih mislilaca današnje Francuske. Osim dva članka svi su ostali dosad neobjavljeni. Tamo ćemo naći neizdano svjedočanstvo Péguya, Valéryev govor u Akademiji poslije Bergsonove smrti, Blondelovu skicu o »otvorenoj filozofiji«, lijep članak Jacquesa Chevaliera pod naslovom: »Comment Bergson a trouvé Dieu«, Brunschvicgov prikaz nutarnjeg života intuicije, Lacroixov članak »L'intuition, méthode de purification« i druge.

U zbirci ima i dosta studija o Bergsonovoj poetičnosti; o njemu i umjetnosti, napose književnosti; o njegovu odnosu prema Claudelu, Péguyu, Proustu, Thibaudetu. Osim francuskih pisaca sudjelovali su i neki njemački i ruski. H. U. von Balthasar iznosi paralelu o filozofiji života kod Bergsona i modernih Nijemaca. Osobita je spomena vrijedna studija Rusa Franka »L'intuition, fondamentale de Bergson« i Jankelevičev članak: »De la simplicité«. Na koncu se nalazi nekoliko neizdanih Bergsonovih pisama.

Katoliku će ličnost tog epohalnog filozofa zasjati u novom i simpatičnom svijetlu ličnih uspomena gospođe Raise Maritain, negdašnje Bergsonove učenice. Tamo doznajemo, da se Bergson krstio, ali da se to iz razumljivih i opravdanih razloga moralo tajiti za njegova života. Isto tako, da je Bergson rekao gospođi Maritain, kako je njezin muž Jacques imao pravo, kad je suprotstavio bergsonizam »de fait« bergsonizmu »d'intention«. Napose je krasna i utješna Bergsonova rečenica: »Sve dobro, što se na svijetu učinilo iza Krista; i sve dobro, što će se učiniti — ako se još čini — bilo je učinjeno i učinit će se po Kršćanstvu!« (s. 139.) (op. prev.)

Istina, time već unaprijed iznosimo istom kasnije plodove; ali se već od prvog početka nejasno pokazuje i čitava krivulja Bergsonove misli. Ako je svijest sloboda, onda je to zato, što je uopće gibanje svijeta sloboda. To predosjećate i to vam natučaju prikrivene riječi, dok vas prihvaćena metoda napokon sama do toga ne dovede.

U svakom slučaju eto prvog uspjeha, koji je od prvorazrednog apologetskog značenja. Ljudska je svijest slobodna, slobodna obzirom na vlastite prijašnje čine i slobodna obzirom na bilo koji vanjski utjecaj: *Sapiens dominatur astris*.

Drugo razdoblje: Neovisnost duše od tijela u samom njezinom bivstvu. Možda ćete reći, da je taj novi zaključak samo proširenje prvoga; jer, ako je svijest slobodna od materijalne nužde u svom djelovanju, onda ona ne može biti ni ontološki ropkinja materije. Ali upravo to je način zaključivanja, u koji se Bergson ne pouzdaje. Toga njegova pozitivna metoda ne može cijeliti, jer načelno zabacuje tako zvanu *razumsku* dedukciju tamo, gdje ona nije provjerena ili se ne da provjeriti.

Mislilac će, dakle, načeti problem izravno. Klasičan je to problem, kome se nijedan spiritualizam nije izmakao: kako se duša sjedinjuje s tijelom? Kakva li ih veza udružuje? To je predmet *Matière et Mémoire*, druge velike knjige Henri Bergsona.

Znamo, što je upravo nišan istraživanja: pamćenje, ili još točnije verbalna amnezija. A poznat je i zaključak: duša je neovisna od tijela u svojim najvišim funkcijama, ako ih promatramo u onom, što im je vlastito i bitno: neovisna je u pamćenju, a *fortiori* u mišljenju i htijenju. Mozak je samo instrumentat određen da nam pribavlja pokrete i titraje, koji spajaju nutrinu s vanjštinom, vanjštinu s nutrinom. Mozak je prema tome uvjet, a ne uzrok fenomena mišljenja. Jasno je stoga, da se ti fenomeni mogu u drugim okolnostima savršeno odvijati bez tijela. Tko tvrdi protivno, mora pokazati zašto. *Onus probandi* je prešao u protivni tabor. Odsada moraju protivnici prekogrobnog života dokazivati svoju tvrdnju.

Kažem prekogrobnog života, a ne besmrtnosti. Jer Bergson nema načela, kojim bi mogao duši oslobođenoj od tijela osigurati beskrajno trajanje. U tom je slaba strana njegove pozitivne spekulacije. Ali u današnje vrijeme, kad pomislimo na narav poteškoća, koje se iznose protiv besmrtnosti i na nauke iz kojih te objekcije izviru, možemo reći, da je sve dobiveno, kad se ustvrdi: duša je neovisna od tijela, ona je sposobna za prekogrobni život. S apologetskog stanovišta kršćanin može biti zadovoljan. I neće tražiti više. Bit će mu upravo drago, što je takav rezultat postignut pomoću metode, kojoj nitko ne osporava vrijednosti, budući da je to metoda baš protivnika samoga.

Kad o tome umuje Platon u *Fedonu*, Descartes u svojim *Meditacijama*, Leibniz u *Teodiceji*, *Monadologiji* ili u *Discours de Métaphysique*, mogao bi im tko reći: Gospodo, vi se igrate pjesništva, ili se barem bavite neizvjesnom spekulacijom. Bez sumnje neopravdano; ali s apologetskog stanovišta i ono što se neopravdano predbacuje, osobito u ime neke općenite spoznajne metode, ipak znači za tezu jednu slabu točku. Onaj, što istu istinu dokazuje pomoću zajedničke metode, kojoj svi priznaju vrijednost, svakako čini ogromnu uslugu, kakove ne bi mogao učiniti kakav metafizičar klasične škole.

★

Treće razdoblje. Kao što duša nije izolirana, osamljena u svom tijelu, tako ni čovjek nije izoliran, osamljen u kosmosu. Tu ponovno iskrsava pitanje o odnosima, s novom širinom i u novom značenju. To je problem u *Evolution Créatrice*.

Čeljad, kojoj se žuri, da sudi i važe riječi prije negoli je nastojala ispitati samu stvar, ustvrdila je, da evolucija nazvana *stvaralačkom* može biti samo nadomjestak Boga. Evolucija zamjenjuje Boga! Sve prije nego apologetika! Evolucionistički materijalizam, itd. Ali to je čista zabluda. Prvput kad sam sreo H. Bergsona, iza kako sam izdao *Dieu ou Rien*,¹ on mi je zahvalio na ovom izrazu, koji ga se dojmio kao savršeni izričaj njegove misli: »L'Évolution créatrice de Bergson n'est pas une évolution qui crée; c'est une évolution où il y a création«. (Bergsonova stvaralačka evolucija, nije evolucija, što stvara; to je evolucija, koja u sebi uključuje stvaranje).

Dakle već u ono doba, premda mu njegova metoda nije dopuštala, da to dokaže, Bergson je smatrao razvoj prirode kao učinak »velikodušnosti, koja se daje«. Pa ako je on i govorio — uostalom uz oklijevanje bojeći se dvoznačnosti, koja se stvarno i pojavila — o nekoj *stvaralačkoj* evoluciji, bilo je to zato, da je suprotstavi jednostavnoj evoluciji determinista kao što i racionalističkom idealizmu, prema kome je sve određeno već unaprijed u ne znam kakvom vječnom Aksiomu.

Baš protiv ove težnje, da se svemir shvati pomoću dedukcije, bori se cijelo djelo. Time se nadovezuje, kako sam rekao, na rezultate knjige *Données immédiates*. U dva slučaja ima nešto novo, a ne samo staro malo prerađeno. Slobodan čin nadmašuje čine, koji mu prethode i sam stvara nove preduvjete za daljnji razvoj duše. Tako je i aktualni život nešto više, negoli sadrže predhodna stanja kozmičkog i vitalnog reda, te i sam opet stvara nove preduvjete za daljnju povijest života u našem svemiru. Svako će priznati, kako je plodna, kako je uzvišena ova ideja, koja ko nijedna druga razjašnjuje tolike poznate činjenice i rasvjetljuje veličanstvenije od ikoje druge ideju o Providnosti.

¹ *Dieu ou Rien*, 2 vol. Flammarion éd.

Nu sama studija ima još određeniji predmet. Srž je čovjeka kao takova u inteligenciji. Pitati, kako se pojavio čovjek na zemlji, znači prije svega postaviti problem inteligencije, njezine samobitnosti, njezine specifične razlike obzirom na spoznajne sposobnosti drugih živih bića.

Njegova je teza poznata. *Životni elan* jest jedan; ali tijekom razvoja inteligencija je «položena» u krilo kosmosa pod uvjetima skroz naskroz različitim od onih, iz kojih je izrastao instinkt. Tako, da je među njima (inteligencijom i instinktom) razlika ne samo u stupnju, kako su se usudili reći čak i neki spiritualistički pisci poput Quatrefagesa, i kako to jednodušno tvrde svi materijalisti, nego je ta razlika vrsna, bitna.

Ako tko kaže: kako može između njih postojati *posvemašnja* i *bitna* razlika, kad im je izvor, to jest *životni elan*, isti? Bergson odgovara: Vi umujete kao filozof substancijalista. A ja sam dinamista. Za me djelovanje *zatvoreno* na mjestu, kakvo je djelovanje instinkta, i djelovanje *otvoreno* sa bezbroj uvijek novih mogućnosti, kakvo je djelovanje inteligencije, to dvoje je međusobno daleko potpunije različito, negoli što to može biti za vas, substancijaliste, s jedne strane materijalna bit, a s druge duhovna bit, koje vi niti ne definirate. Ja je definiram. *Zatvoreno-otvoreno*, što se odnosi kao dvije suprotnosti. A vi, apstraktni spiritualisti, kažete materijalno-spiritualno; ali ono svoje spiritualno definirate samo na negativan način: to je nešto ne-materijalno. Gdje je razlika »radikalnija«?

Od samog sam Bergsona u jednoj koseriji čuo ovo umovanje, o kojem drugdje iznosim svoj sud.² Takova umovanja ne valja naprosto baciti. Nu ipak ima tu ozbiljnih poteškoća sa kršćanskog stanovišta, osobito, što ne uči, da ljudska duša potječe *neposredno* od Boga; i što tako ona postaje na stanovit način kozmička stvarnost, namjesto da bude vezana na kosmos tek akcidentalno, dolazeći u svijet »kroz vrata«, kako se izrazuje Aristotel. Znamo dobro, da bergsonovska apologetika ima svojih granica, ali ove stranice nisu određene za to, da ih napose ističemo.³

Vraćajući se na ono pozitivno, htio bih naglasiti čisto objektivističko obilježje njegove nauke o spoznajnom problemu. Bergson osuđuje Kantov relativizam, a još s većim pravom sve oblike subjektivizma ili skepticizma, te zaklete dušmane kršćanskog stanovišta. Vjera, koja temelji istinu na Bogu, ocu stvari i ocu duha, ne može prihvatiti onakovih filozofija, gdje se stvari ili duh, ili i jedno i drugo, lišavaju bilo vlastite spoznatljivosti, ako se radi o stvarima, bilo naravnih sposobnosti, ako se radi o duhu. Vjera nasuprot sa zadovoljstvom gleda filozofa, kako uči, da um, pa i

² Cf. *Avec Henri Bergson*. Gallimard, éd., 1941.

³ One su brižljivo istaknute u knjižici izdanoj kod Flammariona: *Henri Bergson et le Catholicisme*, 1941.

sama sjetila dohvaćaju stvarnost; pa ako pri tom pojmovno shvaćanje i izrezuje mnogo izvještačenih odrezaka za dnevnu praksu i društvene odnose, ipak po intuiciji postoji u nama nešto, čime možemo preći granice pojma i pristupiti k samoj stvarnosti.

Ne zalazim u rasprave, koje bi se mogle povesti o toj teoriji obojenoj pragmatizmom.

Bergson je priznao, što i ja mislim, da bi se ova teorija mogla prilagoditi, a njegov nećak Floris Delattre, profesor na Sorboni, primjećuje, da bi se bez poteškoća moglo složiti s pisanim bergsonizmom onakovo prihvaćanje dogme, kakovo predpostavlja konačni razvoj mislioca.

Posve je također očita apologetska vrijednost poimanja prirode, koje ju do u srž produhovljuje, namjesto da od nje s Diderotom načini sistem kotača, vitlova i užeta; ili s Taineom »vječnu stijenu« na kojoj kroz neko vrijeme životari neka čudna plijesan. Već sama činjenica, da je otkriven duh — premda to i nije isključivo onaj naš — obara u prah najjači bedem na kuli nevjere. A taj je uspjeh postiglo već djelo *Evolution Créatrice*. Njega će još više nadmašiti slijedeća djela.

★

Otvorimo slavnu knjigu pod naslovom: *Les Deux Sources de la Morale et de la Religion*. Tu vidimo, da se čudoredni problem obrađuje ponajprije sa sociološke strane.

Émil Durkheim i Lévy-Bruhl našli bi tu očito zadovoljenje. Na toj razini čudoređe je samo društvena navika: nadomjestak za uporabu razumnom biću mjesto instinkta, koji upravlja košnicom i pokreće zajednicu dabrova. Ali pisac se ubrzo iznevjeri društvu gospode sociologa. Njihova teorija ne tumači čudorednih osjećaja, koji nadmašuju aktualno stanje društvenog mentaliteta. Ona nikako ne objašnjuje ideala, koji svijetle i Društvu samom. Onom Društvu, sa velikim D, koje oni proglašuju za prvu činjenicu; koje je quasi-Božanstvo, jer tvrde, da je pojam o Bogu njegov odsjev u mašti masa, a koje se ipak (Božanstvo slučaja) odjednom nalazi pregaženo upravo u onom, čemu je tobože samo izvor, te je i samo pozvano, da preko sebe teži za višim. Sve je to neodrživo.

Još daleko manje može takova teorija izdržati težinu opće uljudbe, pokazati, kako bi se moglo doći do bratstva naroda i jedinstva ljudskog roda, što je ipak želja sviju. Uistinu to »Društvo«, o kome tako nejasno i neodređeno govore, ostvaruje se u zatvorenim skupinama, te se u moralnom i političkom zakonodavstvu obazire isključivo samo na sebe, a kad se prepusti umovanju, dolazi do onih užasnih teorija, koje dobro poznamo: pretjerani etatizam iznutra kao izvana, pravne teorije, gdje ništa ne postavlja granicâ hirovima sile ili časovitim potrebama Države-Boga. I nitko u krilu takovih društava ne bi mislio na čovjeka

kao na čovjeka, a prema tome ni na jedinstvo ljudskog roda i na sveopću uljudbu, osim nekoliko elitnih izuzetaka, o kojima baš ta teorija ne vodi računa.

A upravo oni, ova iznimna bića, ovi junaci čudorednog reda, oni lome krug, izdižu se iznad ideala klana, plemena i naroda, da se odazovu pozivu, koji s višega dolazi. Znanost tu ne može ništa; jer znanost ne zapovijeda, nego samo konstatira. Spekulativni razum tu ne ide dalje od optativa bez odlučnog opravdanja, ili ako hoćete, ne ide dalje od hipotetičkog optativa: učini ovo, ako hoćeš biti lijep i dobar, na grčku, ili simpatičan, ili milostiv, itd. itd.

Nuždan je zov, što dolazi s višega mjesta, negoli je čovjek. Nu odakle može doći taj apel, ako ne od počela, koje je stvorilo zajednice i koje ih nadilazi: u prvom redu od *životnog elana Stvaralačke evolucije*; a onda od Boga, kad ga vjersko tražanje dosegne.

Tako smo eto došli do vjerskog reda, koji nije ništa odijeljen od čudorednog. I ovdje se također ističe heroj. On pod imenom *mistika* ili *sveca* ima inicijativu u pravoj vjeri, *otvorenoj* vjeri za razliku od vjere jednako *zatvorene* kao što je i primitivno društvo samo.

Izvan toga postoji samo *praznovjerje*, to jest običnom se životu nadograđuju imaginativne tvorbe određene da pogoduju ovom životu ili da ga brane od zamki. Radi se o instinktu *fabulacije*, čiji se ekvivalent nalazi još danas u stanovitim opasnostima života, i koji jamačno nema ništa zajedničko s pravim misticizmom, sa svetošću.

Ali gdje su mistici, gdje su sveci? Izvan kršćanstva ima samo nesavršenih početaka, samo skica. U samom kršćanstvu i poslije Krista ima pravih mistika, ali oni su Njegov odsjev. Tako, da Krist lično znači najvišu točku religije na svijetu. Tako, da je Kristova vjera jedina prava vjera, jer je »otvorena«, a ne »zatvorena«; jer je namijenjena ljudskom rodu, a ne jednoj skupini; jer isповijeda pravi i savršeni misticizam, a ne *praznovjerje* kao one druge religije, koje naš pisac na dugo opisuje na stranicama sažete i uvjerljive kritike.

Eto vam zaključka, čija je apologetska vrijednost iznad svake cijene, ako stoji, da je sve nastojanje nevjere, da se tako izrazim, pomiješati karte u historiji religija i baciti s ostalim religijama i kršćanstvo, izdižući kao opreku svim vjerama čistu filozofiju.

Usput ne bih htio propustiti, a da ne spomenem Bergsonova stava protiv nadriliječnika, prema kojima su mistici kao stvoreni za klijente u Salpetrière.⁴

Svrstati u isti red s napoludima i bolesnicima ljude, koji su za nj pravi uzor duševnog zdravlja i korisne aktivnosti jednako

⁴ Bolnica za umobolne blizu Pariza. (Op. prev.)

kao i duhovne zrelosti i kreposti, pričinja se našem misliocu kao uvredljiva pristranost. On toga ne bi dao reći.

★

A sad kako nove činjenice, što ih u *Dva Izvora* otkriše vjera i moral, vode dalje od znanstvenih zasada *Stvaralačke evolucije*? Evo kako: Te su činjenice autentične kao i sve druge. Predmet su iskustva, stvarnog za neke, a mogućeg za sve. Oni, koji ih u punoj mjeri proživljaju, osjećaju, da dohvaćaju Božanstvo, i oni to izjavljaju. Njihovo svjedočanstvo nosi sve znakove autentičnosti, a učinci ovoga dodira na svoj način isto potvrđuju. Nema nikakova razloga da zabacimo takovo iskustvo. Ni William James nije htio toga učiniti. Bergson isto tako ne će da ih zabaci, te misli, da je to stvarno jedan način, kako možemo doći do pravog Boga, a da se nipošto ne iznevjerimo iskustvenoj metodi.

Da naš dragi filozof nema krivo, kad zatvara ostale puteve k Bogu, pod izlikom, da odviše počivaju na pojmu, prema kome on, po našem mišljenju čak i unutar svoje filozofije, pokazuje pretjerano nepovjerenje, mogli bismo si samo čistilati na ovom otkriću. Ljudi nikad ne će pokazati previše puteva, kojima se možemo popeti k Bogu. Ako su razumski dokazi sumnjivi jednom ili drugom, zar nije divno, da ima i druge vrsti dokaza? Na taj je način sveti Toma dokazivao korist, što više praktičnu potrebu objave, koja nam pokazuje Boga na drugi način, negoli putem teoretskog razuma. A ono, što nam donose mistici, svakako je jedna vrsta objave.

Bilo što bilo, pojam Boga, pravog Boga, ovako je upleten u čitav sistem. Što je do mene, nipošto ne pripuštam optužbi s pan-teizma, monizma ili pače »prikrivena ateizma«, kako su neki ovdje ili ondje kušali napasti Henri Bergsona. Svoje mišljenje izlažem u velikom djelu, kojeg se drugi svezak baš tiska, i u kojem je članak posvećen našem piscu dobio od njega potpuno odobrenje.⁵

Himan ljubavi, koji tom prigodom teče iz pera tako suzdržljiva i diskretna; — tvrdnja, da je stvaranje djelo ljubavi, i koje traži uzvrat ljubavi; — veličanje čovjeka i dokazivanje njegove veličine, pa i fizičke, radi spoznaje i virtualnog djelovanja, koje ga pronosi kroz prostorja svemira; — novo svijetlo, koje je unio u problem zla u životu i prirodi; — nada u prekogrobni život, koju je ovaj puta utvrdio pomoću novih činjenica, što ih zajamčuje misticizam; — na političkom području prinos shvaćanju prave demokracije, koja se oslanja na moralne i vjerske temelje, bez kojih je ona najgori način vladavine; — napokon studij nedo-

⁵ *Le Christianisme et les Philosophies*, tome IIe, Aubier, éd. Cf. osim toga: *Henri Bergson et le Catholicisme*, Flammarion, éd., i *Avec Henri Bergson*, Gallimard, éd.

stataka naše uljudbe i studij uvjeta za nadu u bolju budućnost: sve to, što se polako i plemenito odvija u toj knjizi, sve je to apologetika i bogato razvijena i solidno utvrđena.

★

Preostalo bi još da iznesem posljednji povjerljivi razgovor, kojim me je par sedmica prije smrti kroz pet sati usreo moj poštovani subrat još u svoj bistrini svoje velike inteligencije. Nu kako je to sve opisano u gore spomenutoj brošuri *Avec Henri Bergson*, nije nužno, da ovdje duljim. Mislím, da mi samo to treba reći, kako je njegov razvitak bio toliko radikalán, da je osjećao potrebu priključiti se ne samo Kristu i svecima, nego i Crkvi. U tu je svrhu namjeravao dodati jedno poglavlje *Djema Izvorima*, poglavlje, čiju suštinu donosi gore spomenuta brošura.

Ja sam istom kasnije doznao — tako je diskrecija tog plemenitog muža bila savršena, da je već onda odlučio krstiti se; da je za to odredio i svećenika, od koga to doznajem; i da je krštenje odgodio samo radi privremenih razloga, koji su proistjecali iz finoće njegova srca.

Takova činjenica kod čovjeka, koji je neosporiv filozofski genij, o čijoj intelektualnoj savjesnosti i točnosti jamči sav dugogodišnji život, ima bez sumnje sama za se posebnu apologetsku vrijednost, sličnu onoj, koja izbija iz njegovih tvrdnja, a od dokaza za te tvrdnje možda još i veću.

Po uvjerenju mnogih život govori snažnije nego sama misao. Prizor intelektualnog života, koji je sav bio predan istini, i koji polazeći — možemo reći — od ništice, jer to je spencerizam bez duhovnosti i snage — napreduje od postaje do postaje, a da toga nikada i ne traži, nego gonjen jedino zahtjevom problema i dosljednim ulančavanjem njihovih rješenja, napreduje sve do područja katoličke vjere i do posvećenja u krštenju: nije li to pogled na snažnu bujicu, koja pokazuje, kamo se spuštaju doline i kako je privlači Ocean.

Oceane istine, gdje sada, nadam se, roni čovjek, koji je svom dušom težio prema Tebi, primi, molim Te, mnoštvo onih, koji kroz pedeset godina silaze na te vode tekućice, a da često nisu upoznali, kuda one zapravo teku.

A. D. Sertillanges O. P.